

received: 2023-03-25

DOI 10.19233/ASHS.2023.38

SLOVENSKA LJUDSKA PESEM KOT ELEMENT NARODNE IDENTIFIKACIJE SLOVENCEV V OBDOBJU PRVE SVETOVNE VOJNE

PETRA GRABROVEC

Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: petra.grabrovec@scnr.si

MARJETA PISK

ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: marjeta.pisk@zrc-sazu.si

DARKO FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Pričujoč prispevek predstavlja narodno identifikacijo Slovencev v obdobju prve svetovne vojne preko péte slovenske ljudske pesmi. Pri tem so izpostavljene izbrane ljudske pesmi, ki so ji Slovenci prepevali na bojiščih Velike vojne in so ohranjene v tematskih pesmaricah tedanjega obdobja (izdane med leti 1914 in 1918). Na podlagi analize izbranih besedil pesmi so predstavljeni elementi narodne identifikacije, v katerih je prepoznan tudi njihov širši pomen. Obenem prispevek orisuje živost pesmi na frontah in v zaledju ter s tem razkriva pomen prepevanja pesmi za krepitev kolektivnega spomina in narodne zavesti.

Ključne besede: Velika vojna, narodna zavest, ljudska pesem, narodna identifikacija

CANTO POPOLARE SLOVENO COME ELEMENTO DI IDENTIFICAZIONE DEGLI SLOVENI NEL PERIODO DELLA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

L'articolo presenta l'identificazione nazionale degli Sloveni durante la Prima Guerra Mondiale attraverso la canzone popolare slovena. In tal modo vengono evidenziate alcune canzoni popolari cantate dagli Sloveni sui campi di battaglia della Grande Guerra e conservate nei canzonieri tematici di quel periodo (pubblicati tra il 1914 e il 1918). Sulla base dell'analisi di testi di canzoni selezionati, vengono presentati gli elementi di identificazione nazionale, in cui si riconosce anche il loro significato più ampio. Allo stesso tempo, il contributo delinea la vivacità delle canzoni sui fronti e nelle retrovie, rivelando così l'importanza delle canzoni cantate per rafforzare la memoria collettiva e la coscienza nazionale.

Parole chiave: Grande Guerra, coscienza nazionale, canzone nazionale, identificazione nazionale

UVOD

V naravi človeka je potreba po subjektivnem občutku pripadnosti neki skupnosti, bodisi državni, verski, socialni ali kulturni. Pri vseh omenjenih pripadnostih je potrebno izpostaviti pomen kulturnih značilnosti, in sicer »kako pripadniki določene skupine opredeljujejo kulturne značilnosti lastne skupnosti v nasprotju s kulturnimi karakteristikami drugih« (Jezernik, 2008, 65). T. i. *narodna kultura*, kot zaobjetje materinega jezika, običajev, mitov, simbolov, umetniške ustvarjalnosti in kolektivnega spomina, je eden izmed pomembnih dejavnikov pri oblikovanju narodne identitete, na podlagi katere se skupnosti med seboj diferencirajo (Tratnik, 2022; 2021, 162–163; Sedmak & Zadel, 2015; Jezernik, 2008; 2013; Dziemidok, 2002; Nečak, 1997).

V procesu nastajanja naroda, ki je po Ericu Hobsbawmu (cf. Hobsbawm, 1997) dvosmeren in nastaja od zgoraj, torej politično, upravno, prek medijev in agitatorjev, pa tudi od spodaj kot posledica pričakovanj, upanj, potreb in interesov navadnih ljudi, ki niso neogibno nacionalni in še manj nacionalistični (Rogelj Škafar, 2011), je bilo izdajanje zbirk ljudskih pesmi podvrženo dokazovanju kulturnega bogastva slovensko govoreče skupnosti, v katerem so utemeljevali narodno zavest, ki se je začela krepiti z razvojem meščanstva in njegovih institucij, predvsem različnih društev (Slavec Gradišnik, 2010, 129).

Prva svetovna vojna je bila pomemben mejnik v zgodovini Slovencev, ki je odločilno vplivala na slovensko narodno zavest, na začetku predvsem na težnje po združitvi z južnimi Slovani znotraj Avstro-Ogrske monarhije in na koncu na združitve v novem državnem telesu jugoslovanskih narodov izven okvirjev monarhije. Eden izmed tedaj izrazito poudarjenih elementov narodne reprezentacije je bila slovenska ljudska pesem, ki je bila prisotna tudi v vsakdanjem življenju slovenskih vojakov na frontah. Ljudska pesem je bila bolj kot drugi emblemi nacionalnega, ki jih slovenski vojaki, pripadniki avstrijske cesarske vojske, niso mogli nositi, primerna in uporabna za samoreprezentacijo na različnih lokacijah, kjer so se vojaki nahajali. Pesem je bila tako izraz osebnega doživljanja in čustvovanja posameznega vojaka kot tudi element kolektivnega doživljanja vojakov, obenem pa je bila tudi sredstvo identifikacije.

PETJE LJUDSKIH PESMI KOT IZRAŽANJE NARODNE IDENTIFIKACIJE

Pri utrjevanju slovenske narodne identitete je bil že od začetkov emancipacijskega gibanja v sredini 19. stoletja poseben pomen pripisan ljudski kulturi (cf. Rogelj Škafar, 2011). »Znotraj [romantičnih, op. a.] okvirjev je posameznik nosilec kulturnih pojavov,

priča in posrednik nacionalnega zaklada« (Fikfak, 2006, 150), kar pomeni, da se je v posamezniku izražal način mišljenja širšega kroga skupnosti – *naroda*, ki pa so ga sooblikovali procesi homogenizacije in stereotipizacije (Mlakar, 2022; cf. tudi Pisk, 2013). Ljudska kultura je tako slovenskemu narodu omogočala oblikovanje lastne identitete na razločku od drugih, predvsem sosednjih narodov, ki so sooblikovali Habsburško monarhijo (Pisk, 2018; Fikfak, 2006). Identiteta je namreč bolj rezultat označevanja razlikovalnosti kot pa znak identičnosti, naravno konstituirane enote z vseobsegajočimi podobnostmi (cf. Hall & du Guy, 2002), zato je bila ljudska pesem, ki je izvajana v določenem jeziku, zelo uporabna za tovrstne manifestacije. Tako »postane tudi pesem [...] splošna dobrina vsega ljudskega, saj je zapeta iz ljudskega duha, duše« (Fikfak, 2006, 149).

Ljudsko pesem opredeljujemo kot tisti del vokalne glasbene kulture, ki sicer nastaja kot stvaritev posameznika, živi pa v skupnosti in za katero je značilna pretežno nešolana, improvizatorična dejavnost (Kumer, 1996). Poleg besedila v določenem jeziku ima glasba sama po sebi moč prodorneje prenašati ideološka, socialna in politična sporočila. Indoktrinacijo preko glasbe, še posebej zaradi njene afektivne (cf. Cochrane *et al.*, 2013) in kohezivne komponente, so uporabljali z namenom učinkovitega, obenem pa prikritega vplivanja na množice. Glasba namreč povzroči močnejše emocije tako pri posameznikih kot pri udeleženi družbenih skupinah. Ker je glasbena kultura v srednjeevropskem prostoru v številnih elementih zelo sorodna (Vodušek, 1973, 126–130), so bila v narodnomanifestativne namene uporabna predvsem besedila pesmi. Ljudske pesmi, ki so jih imeli za stare,¹ so razumevali kot nosilke kolektivnega spomina in dokaz za dolgo zgodovino naroda, ki ni imel svoje institucionalizirane zgodovine, novo tvorjene pesmi pa so nosile narodnopreredna sporočila, ki naj bi v ljudeh okrepila pozitivna čustva in identifikacijo s slovenskim narodom. Ljudski pesmi je bila poleg tega pripisana »neomadeževanost«, ne le moralna, pač pa tudi estetska, predvsem v nasprotju s popularno in pa tujejezično pesmijo (Pisk, 2020; 2022; Schutte & Visagie, 2012; Cigoj Krstulović, 2007). Nekaj let preden je vojna vihra zajela Slovence, je tako zbiralec ljudskih pesmi Anton Kosi zapisal: »Zakaj glasba sploh, zlasti pa petje je imenitno vzgojno sredstvo: požlahtuje človeško srce, kroti v njem divje strasti, vzbuja in krepi estetične, verske in patriotske čute« (Kosi, 1906, 3). To »vzgojno sredstvo« so zato uporabljali tudi v procesih oblikovanja in utrjevanja narodne zavesti in mobilizacijo ljudi v boju za doseg političnih pravic naroda.

Državni aparat habsburške monarhije pa je ljudsko pesem skušal uporabiti kot emblema raznolikosti narodov, ki složno sobivajo v večnacionalni monarhiji, zato je od leta 1904 dalje v avstrijskem delu monarhije

¹ Percepcija pesmi kot starih med nosilci tradicije bi zahtevala posebno obravnavo.

potekala akcija *Narodna pesem v Avstriji*.² Tudi v slovenskih deželah so v okviru te akcije potekala zbiranja slovenskih ljudskih pesmi pod skupnim vodstvom Odbora za nabiranje slovenskih ljudskih pesmi, kateremu je predsedoval Karel Štrekelj, ki je v tistem času tudi izdajal monumentalno zbirko *Slovenske narodne pesmi*, in v katerem so delovali odborniki za posamezne dežele. Izbruh vojne je akcijo zaustavil in ni nikoli dosegla predvidenega obsega in rezultatov.

SLOVENSKA NARODNA ZAVEST NA PRAGU VELIKE VOJNE IN TEKOM NJE

Slovenci so si na začetku 20. stoletja še vedno prizadevali za dosego enakih političnih in jezikovnih pravic, kot so jih imeli drugi konstitutivni narodi Habsburške monarhije. Te težnje so že pred izbruhom prve svetovne vojne odsevale v ideji o združitvi Južnih Slovanov pod žezlom Habsburške dinastije – v t. i. *ideji trializma* (Štuhec, 2020, 207; Griesser-Pečar, 2020, 337; Svoljšak & Antoličič, 2018; Rahten, 2002; 2014; Pleterski, 1968). Po usodnih sarajevskih strelah na prestolonaslednika nadvojvodo Franca Ferdinanda in njegovo ženo Zofijo Chotek (28. junija 1914) in diplomatsko nerešljivi junjski krizi v letu 1914 se je sprožil »niz domin«, ki so vodile v t. i. *Veliko vojno*. Vojna, ki je bila v začetnem obdobju še velika neznanka, je sprva med narodi vzbudila občutke navdušenja, patriotizma in vznemirjenosti. Pri tem Slovenci niso bili izjema. Duh tedanjega časa je moč prepoznati v pisanju časnikov, kjer so bila pogosta gesla: »Živela Avstrija, živel naš vladar, živela naša armada, živeli slovenski junaki« (Slovenec, 29. 7. 1914, 1); »[V]si [smo op. a.] navdani enega duha; vse za Avstrijo!« (Slovenski narod, 27. 7. 1914, 1); »Bog daj sijajne zmage avstrijskemu orožju!« (Slovenski gospodar, 30. 7. 1914, 1) ipd. Hkrati je izbruh Velike vojne ponovno privedel na plano napete mednarodne odnose znotraj Avstro-Ogrske monarhije, ki so kaj kmalu začeli rušiti ravnovesje (Štih *et al.*, 2016; Rahten, 2014; Nečak & Repe, 2005). Na slednje so večkrat opozarjali tudi Slovenci, med drugim je bilo julija 1914 v *Slovenskem narodu* zapisano: »Sovražniki slovanskih narodov izrabljajo smrt prestolonaslednika na najbrezobraznejši način za svoje gospodarstvo in svojo pravico, da smejo eksploatirati vso državo in vse njene narode, persekucije vseh Slovanov, zlasti nas Slovencev terjajo na ves glas in besno odklanjajo priznanje vsake ravnopravnosti« (Slovenski narod, 3. 7. 1914, 1).

Vojno napoved julija 1914 so po slovenskih mestih spremljale razne domoljubne manifestacije. Ob tej priložnosti je bila Ljubljana razsvetljena in okrašena z narodnimi in cesarskimi zastavami. Po mestu je bilo moč slišati domoljubne pesmi in koračnice (Straža, 31.

Slika 1: Odhod vojakov iz Ptuja na bojišča prve svetovne vojne (PMPO, NS 607, hrani: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož).

7. 1914, 3). Nabor v Ljubljani je v svojem dnevniku leto pozneje podobno opisal Karel Mozetič: »Kako krasen je bil pogled na trg pred vojašnico, kjer so stali naši patrioti, junaški Kranjski fantje. Vojaki so imeli slovenske trobojnice in jako lepo so bili okrašeni z cveticami in slovenskimi trakovi na lepih sivih oblekah. Vojaki so peli, vriskali in bili veseli, saj so šli na boj za cesarja in domovino« (Mozetič, 1915).

Podobna manifestacija s spremljavo vojaške godbe se je julija 1914 odvijala tudi v Trstu. Po poročanju *Slovenskega gospodarja* v Mariboru ob začetku vojne sicer ni bilo organiziranega sprevoda vojaštva, ampak je bilo ob tej priložnosti mesto preplavljeno z naborniki. »Mariborski kolodvor je podoben velikemu vojaškemu taborišču. Vsake pol ure pripeljejo dolgi vlaki nove stotine bojnikov za domovino« (Slovenski gospodar, 30. 7. 1914, 2). Tudi tukaj je bilo prisotno navdušenje, podkrepljeno z ukanjem in prepevanjem domoljubnih pesmi, ki jih je bilo moč slišati ob odhodih vlakov na bojišče (Edinost, 29. 7. 1914, 2; Slovenski gospodar, 30. 7. 1914, 2).

Še pred uradno vojno napovedjo, ki je bila objavljena 28. julija 1914, so se mobilizaciji odzvali mnogi možje. Gregor Jenuš izpostavlja, da je bilo navdušenje in odziv na mobilizacijo znak poguma in vdanosti cesarju ter monarhiji. K temu lahko dodamo, da je bila Velika vojna v začetkih še velika neznanka in nihče ni predvidel, da bo dobila takšne razsežnosti, kot jih je v naslednjih štirih letih. Slovenske vojaške so uradna poročila monarhije označila za vdane cesarju, saj so se kljub jugoslovanskim težnjam posameznih slovenskih vodilnih politikov odzvali pozivu mobilizacije z željo doseči politično samostojnost kot dar za lojalnost cesarju (Jenuš, 2015; Svoljšak, 2009).

² Akcija *Narodna pesem v Avstriji* (org. *Das Volkslied in Österreich*) – akcija nabiranja ljudskih pesmi v avstrijskem delu monarhije. Namen akcije je bil zbrati in svetu predstaviti ljudske pesmi narodov v avstrijskem delu monarhije v izvirnem in nemškem jeziku (cf. Murko, 1929, 7–10, 23).

Velika vojna se je dotaknila vseh slojev prebivalstva, tako vojaštva na frontah, kot tudi civilnega prebivalstva v zaledju. Po izbruhu vojne je bilo v Avstro-Ogrski zasebno in javno življenje podrejeno t. i. *vojnemu absolutizmu*, posebnemu vojnemu režimu, ki je bil razglašen po izbruhu vojne na podlagi zakonodaje iz leta 1912 (Šorn, 2020, 715). Vojni absolutizem je bil v osnovi enak za vse državljane monarhije, *de facto* pa je bil močno naperjen zoper nemške narode v državi, kar se je izrazilo v dvonarodnih deželah, kot so bile Spodnja Štajerska, Južna Koroška, Goriško-Gradiška in severozahodna Istra. Notranjepolitični ukrepi na Slovenskem niso bili omejeni zgolj na preganjanje političnih nasprotnikov monarhije, pač pa so bili med drugim oblikovani tudi za zatiranje slovenske politike in izražanja narodne identitete, kar so pridoma izkoristile nemške stranke. Jenuš na tem mestu izpostavlja, da je samovoljno uveljavljanje ukrepov v monarhiji še dodatno zaostрил vojni absolutizem. Po izbruhu vojne in okrepitvi nemškega nacionalizma so se sočasno začela množična preganjanja po slovenskih deželah. Največ je bilo denunciranih slovenskih duhovnikov, političnih voditeljev in učiteljev, velikokrat na podlagi predvojnih seznamov potencialno sumljivih oseb. Aretirani so bili Slovenci z javno izraženo narodno identifikacijo in jugoslovanskimi usmeritvami, kot so bili npr. ljubljanski župan Ivan Tavčar, profesor Fran Ilešič, pisatelj Ivan Cankar in drugi. Preganjanja Slovencev v okviru nemške ideje boja med germanstvom in slovanstvom so povzročila resno ogroženost narodne identitete Slovencev na začetku 20. stoletja. (Rahten, 2017; Jenuš, 2015; Svöljšak, 2009; Pleterski, 1971).

V vsakdanje življenje v monarhiji sta močno posegli tudi cenzura in propaganda oblasti. Namen cenzure je bil učinkovit nadzor prebivalstva in predvsem posameznih narodov v okviru dualistične monarhije. S pomočjo cenzure je oblast lažje sooblikovala javno mnenje, kar je bilo v vojnih časih izjemnega pomena. K oblikovanju javnega mnenja pa je pripomogla tudi propaganda, ki je v obdobju Velike vojne začela pridobivati na pomenu. Propaganda je bila pomembna tako v procesih nacionalne identifikacije kot za spodbujanje prebivalstva k obrambi in bojevanju za domovino. V tem obdobju je propaganda počasi postajala glavno sredstvo za nadzorovanje javnega mnenja. Ker je kmalu po izbruhu vojne postalo jasno, da ta ne bo kratka, je to privedlo do miselnosti, da je v bojih postavljeno na tehtnico *vse ali nič*. Vojni propagandisti so zato razvili prefinjene prijeme z namenom vplivanja na miselnost družbe, kar je moč prepoznati tudi v Avstro-Ogrski. Kljub temu da je monarhija namenila veliko

pozornost propagandi, jo je še vedno pestil problem pomanjkanja enotne avstrijske identitete. Propaganda je bila prvenstveno namenjena izraziti podpori vladarski hiši Habsburžanov, hkrati pa ni bila skladna z zahtevami posameznih narodov večnacionalne monarhije. Prefinjeno potezo vojnih propagandistov prepoznamo v razglasu cesarja Franca Jožefa *Mojim narodom!* ob izbruhu vojne leta 1914, in sicer je razbrano igranje na noto sočutja in vdanosti cesarski hiši, s čimer se je cesar pretanjen obračal na narode monarhije (Welch, 2015; Svöljšak, 2009; Luthar, 2000; Vreg, 2000):³

*Jaz zaupam Svojim narodom, ki so se v vseh viharjih vedno v složnosti in zvestobi družili okoli Mojega prestola in ki so bili za čast, velikost in moč domovine vedno pripravljeni za najhujše žrtve. Jaz zaupam hrabri avstrijsko-ogrski vojni moči, polni požrtvovalnega navdušenja. In Jaz zaupam Vsemogočnemu, da podeli zmago Mojemu orožju [...].*⁴

Tekom vojne se je v slovenskih političnih taborih utrdilo prepričanje, da je za obstoj slovenskega naroda bistvena državnopravna osamosvojitve v skupnosti z Jugoslovani v okviru Habsburške monarhije. Za Slovence je postajalo ključno vprašanje o zmagovalcu vojne, saj je na eni strani narod ogrožal nemški imperializem v primeru zmage centralnih sil (slednje se je intenzivno kazalo že po izbruhu vojne s preganjanji narodnozavednih Slovencev), na drugi strani pa so se zavedali groženj, ki bi jo za narodni obstoj pomenila zmaga antante, predvsem po vstopu Kraljevine Italije v vojno leta 1915 (Pleterski, 1970).

Po nastopu novega cesarja Karla I. novembra 1916 in kasnejši obnovi parlamentarnega življenja v letu 1917 so naraščajoči pritiski nemških nacionalistov povzročili koncentriranje političnih strank Južnih Slovanov in pripravo skupnega notranjepolitičnega programa. *Majniška deklaracija*, ki jo je 30. maja 1917 v dunajskem državnem zboru prebral Anton Korošec⁵ v imenu Jugoslovanskega kluba, je zahtevala združitev Južnih Slovanov v samostojno državno telo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije in s tem predstavljala pomemben korak pri emancipaciji slovenskega naroda. Oblast za slednje ni imela posluha, čeprav je v podporo deklaraciji potekalo množično deklaracijsko gibanje na Slovenskem in naposled je vztrajanje pri *Majniški deklaraciji* pripeljalo do zavedanja, da rešitev t. i. *jugoslovanskega vprašanja* ni mogoča v okviru Habsburške monarhije, ampak zgolj zunaj nje. Dogodki, ki so sledili v letih 1917 in 1918,

3 PAM, SI PAM 1807, Avstro-ogrske objave med 1. svetovno vojno: plakati (1914–1915), plakat: Manifest cesarja Franca Jožefa I. »Mojim narodom« o začetku vojnega stanja, 28. 7. 1914.

4 PAM, SI PAM 1807, Avstro-ogrske objave med 1. svetovno vojno: plakati (1914–1915), plakat: Manifest cesarja Franca Jožefa I. »Mojim narodom« o začetku vojnega stanja, 28. 7. 1914.

5 Odnos dr. Antona Korošca do habsburške monarhije se je med prvo svetovno vojno spremenil, kar je posledično sovpadalo z notranjepolitičnim stanjem v monarhiji. Kot izpostavlja Gregor Antoličič, je bil za Korošca kot duhovnika habsburški vladar »pomembni temelj religioznosti«, za politika pa najvišja avtoriteta, kar pa se je kasneje spremenilo v drugo skrajnost (cf. Antoličič, 2022).

so rezultat medsebojnega dopolnjevanja slovenske politike in želja množic, ki so naposled dosegli uresničitev lastnih teženj (Perovšek, 2021; Perovšek, 2005a; 2005b; Pleterski, 1968).

Preobrat, ki se je zgodil v miselnosti Slovencev, enemu bolj lojalnih narodov v monarhiji, je dodobra povzel Igor Grdina, ki meni, da je Velika vojna in še posebej nespametno ravnanje oblasti v Avstro-Ogrski monarhiji pripeljalo do velikega preobrata. V vojnem obdobju so privrele na plano vse težave in slabosti, ki so pestile dualistično monarhijo. Stiska ljudi je naposled povzročila, da je oblast izgubila svojo avtoriteto. Obenem pa je uresničevanje jugoslovanskih teženj dalo Veliki vojni nov, drugačen pomen. Dogodki konec oktobra 1918 so rezultirali politične težnje habsburških Jugoslovancev – ustanovitev lastne samostojne države 29. oktobra – Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Čeh Steger, 2020, 234). »Zaželena dežela Slovencev, Hrvatov in Srbov [...] še nikoli ni obstajala – zato si jo je vsakdo lahko predstavljal po svoje« (Grdina, 2005, 47).

SLOVENSKE PESMI MED VOJAKI NA FRONTI: PROPAGANDA ALI IDENTIFIKACIJA?

Med vojno se je leta 1916 ponovno sestal slovenski odbor za nabiranje pesmi. Matija Murko je na sestanku opozoril, da bi bilo zanimivo opazovati živost ljudskih pesmi med vojaki na frontah prve svetovne vojne. »Hitro na početku mobilizacije so mi pripovedovali učitelji iz Savinjske doline, ki so se pripeljali z moštvom svojih krajev na vozovih v Celje, da so naenkrat oživele narodne pesmi, katerih prej nikoli niso slišali« (Murko, 1929, 43). Trenutek krize je sprožil nostalgичno navezavo (o nostalgiji cf. Becker, 2022), namreč v preteklost so projicirali varnost in utemeljevali motivacijo za boj za »očetnjavo«. Murko je bil mnenja, da bi bilo potrebno fonografirati ljudske pesmi med vojaštvom, za kar se je kmalu zavzelo tudi cesarsko vojno ministrstvo. V okviru snemanj *Phonogramm Archiv*-a dunajske *Akademije znanosti in umetnosti* so leta 1916 nastali najstarejši zvočni posnetki prepevanja slovenskih mož iz 17. pešpolka v Judenburgu in 97. pešpolka v Radgoni. V okviru snemanja so bile posnete pesmi *Moj fantič je na Trolsko vandra*, *Ko psi zalajajo*, *Kaj si je zmisli naš cesar*, *naš kralj*, *Nekoč v starih časih*, *Regiment po cesti gre*, *Moj fantič je za frajtarja*, *Oj ta vojaški boben*, *Gozdič je že zelen*, *Dobro jutro*, *Ljubca moja* in *Fantje se zbirajo*. Večina od teh ima vojaško vsebino, kar med drugim potrjuje domneve o razmahu petja vojaških ljudskih pesmi (Golež Kaučič, 2013; Klobčar, 2012; GNI, 2010; Murko, 1929).

Vojne razmere so preprečevale zapisovalcem, da bi sledili živosti ljudskih pesmi med slovenskim vojaštvom. Da je bilo petje prisotno ob naborih in na frontah, pričajo zapisi v časnikih, kot na primer:

Nocoj ponoči je odhajalo nad tisoč slovenskih črnovojnikov [...] v vojaško službo. [...] [N]a sredi [so, op. a.] imeli pritrjeno slovensko zastavo, množica pa je neumorno prepevala patriotične, vojaške narodne pesmi in himne (Slovenec, 21. 5. 1915, 3).

Prav tako je zgovorna zapuščina fotografij slovenskih vojakov z bojišč prve svetovne vojne, na katerih je mogoče prepoznati razna glasbila (harmonika, kitara, klarinet, violina, ipd.). Glasbila so pogosta na fotografijah vojaškega vsakdana, ko se je bojno ozračje umirilo in so si vojaki krajšali čas s prepevanjem in igranjem. Prav tako glasbila prepoznamo na nekaterih skupinskih fotografijah, kjer se pojavljata predvsem vojaška trobenta in boben. Posebnost Velike vojne, ki hkrati pričajo o prisotnosti slovenske ljudske pesmi, so priložnostni dokumenti *Vojska v slikah*. To so vojne razglednice, ki so izhajale v enajstih serijah pod imenom *Vojska v podobah* (oz. po letu 1915 *Vojska v slikah*). Poleg naslikanih podob je moč zaslediti dele slovenskih ljudskih pesmi, predvsem na razglednicah Maksima Gasparija in Antona Koželja. Pojavljajo se pesmi *Regiment po cesti gre* (l. 1914, l. 1916), *Po gorah je ivje* (l. 1914), *Ena ptička priletela* (l. 1915), *Lepa si pomlad zelena*, idr. (UKM, inv. 3h–9; MNSZS MO 23137, R 419; Krmelj *et al.*, 2020; Gaspari, 1915a; 1915b).

Katere pesmi so prepevali slovenski vojaki, lahko predpostavljamo tudi na podlagi vsebine pesmaric tistega obdobja. Tedaj so na Slovenskem izšle štiri zbirke slovenskih ljudskih in avtorskih pesmi z vojaško vsebino. Aprila leta 1915 je izšla pesmarica z naslovom *Narodne vojaške*, ki jih je zbral in uredil duhovnik Fran Ferjančič⁶ ter zajema venček 9 ljudskih pesmi. V istem letu je bila izdana pesmarica Antona Kosija⁷ *Vojaške narodne – za šolo in dom*, ki zaobjema 26 pesmi, od tega je 23 ljudskih in 3 avtorske pesmi. Prav tako je bila leta 1915 izdana pesmarica Frana Marolta⁸ *Slovenske vojaške narodne pesmi*, kjer je zbranih 35 ljudskih in 7 avtorskih pesmi. Leto kasneje je bila izdana zbirka Rudolfa von Andrejka⁹ v nemškem jeziku *Slovenische Kriegs – und Soldatenlieder*, ki vsebuje nemške prevode 14 avtorskih in 12 ljudskih pesmi. V zbirkah so prevladovala predvsem slovenske ljudske pesmi z vojaško vsebino, kar na podlagi tematske urejenosti potrjuje njihov namen izdaj v obdobju vojne. V predgovoru pesmarice *Slovenske vojaške narodne pesmi* je Fran

6 Fran Ferjančič (*1. december 1867, Goče, †10. junij 1943, Ljubljana); bil je slovenski glasbenik, skladatelj in duhovnik (Lisac, 2013).

7 Anton Kosi (*16. januar 1864, Godemarci, † 20. april 1945, Badličan, Hrvaška); bil je slovenski mladinski in narodno-gospodarski pisatelj in glasbenik (Šlebing, 2013a).

8 Fran Marolt (*19. avgust 1865, Ljubljana, †19. januar 1945, Ljubljana); bil je slovenski glasbenik in šolnik (Šlebing, 2013b).

9 Rudolf von Andrejka pl. Livnogradski (*22. julij 1880, Ljubljana, †19. oktober 1948, Ljubljana); bil je pravnik, pisatelj in kulturni delavec (Grum, 2013).

Slika 2: 27. pehotni polk na Marmoladi (hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije).

Marolt navedel: »Slovenec prepeva ob vsaki priliki. Naravno je, da sklada in poje tudi slovenski fant–vojak. [...] [P]esem ga dela neutrudnega. Ona mu podžiga pogum, dviguje moč in preganja domotožje in dolgčas« (Marolt, 1915, 1). Avtorske pesmi v zbirkah so bolj propagandno usmerjene, kar prepoznamo po uporabi aluzije na vladarsko hišo in monarhično terminologijo, kot npr.: »s habsburškim bo tronom vedno sreča trdna Avstrije!«; »Živi cesar domovina, večna bode Avstrija!« (Kosi, 1915, 29–30), ter apelirajo k spoštovanju in obrambi države, kot npr. »Slava naj deželi klije, blagor bod' pri nas doma« (Kosi, 1915, 29–30); »Mi čvrsti Slovenci smo, gremo na boj za pravdo, za dom, za cesarja.«; »za blagor očetnjave naj puška govori!« (Marolt, 1915, 55, 67). Med avtorskimi pesmimi izstopa *Cesarska pesem* (I. Haydn), znana kot himna Avstro-Ogrske monarhije, ki je tudi na repertoarju Kosijeve in Maroltove zbirke (Kosi, 1915; Marolt 1915).

Izražanje pripadnosti monarhiji in cesarju Francu Jožefu lahko vidimo tudi v koračnici *Pesem slovenskih vojakov*, kjer je že na začetku izpostavljeno: »Bratje Slovenci smo, Avstrijo ljubimo« (Kosi, 1915, 3). Ta

koračnica je prirejena pesem iz obdobja čitalnic, in sicer gre za *Pesem narodnih stražnikov*, avtorja Franca Malavšiča. Začetni verz »Bratje! Slovenci smo, svobodo ljubimo (Bagarič, 2017, 27) je Anton Kosi priredil v prej zapisan verz. Med drugim lahko v pesmi prepoznamo parafrazirano geslo slovenskih narodnih buditeljev: »za dom, cesarja vse« (Kosi, 1915, 3), kar lahko tudi v tedaj novih vojnih okoliščinah razumemo kot simbol zvestobe cesarju in sočasno domovini. Že omenjeno zvestobo Slovencev, ki je bila nekakšen del tradicije in identifikacije, ni prepoznavna le v avtorski pesmi, pač pa jo razberemo tudi v slovenski ljudski pesmi. Največkrat je moč zaslediti poimenovanje cesarja kot *očeta monarhije*, kot je to na primer v pesmi *Mal postojmo!* – »k'mamo očeta dobrega: Franca Jožefa!« (Marolt, 1915, 2). Kot izpostavlja Antoličič so Slovenci dojemali cesarja Franca Jožefa kot »dobrega starega vladarja, ki je kot očetovski duh bdel nad svojimi narodi« (Antoličič, 2021, 93), in katerega spoštovan osebni kult je ostal do razpada monarhije.¹⁰ V nadaljevanju pa je izpostavljenih nekaj primerov slovenskih ljudskih pesmi iz prej naštetih pesmaric, v katerih smo razbrali

¹⁰ Preko ustnega izročila se je prav tako ohranila kitica z omembo cesarice Elizabete, ki pa v pesmarici tega obdobja ni zapisana – »*Malo si postojmo, / pa eno si zapojmo. / Smo meli dobro mamico, / Liza, Lizabetiko.*« Ta kitica potrjuje dejstvo, da so Slovenci pripisovali tudi cesarici vlogo matere naroda, podobno kot cesarju vlogo očeta. Za več o tem Vidmar Horvat (2021).

elemente narodne identifikacije, kot so ubeseditev narodnih emblemov (npr. slovenska trobojnica) in zgodovinskega spomina na tedanje aktualne dogodke Velike vojne, kjer so bili udeleženi Slovenci.

V besedilu pesmi *Regiment po cesti gre* je mogoče razbrati sopomenke slovenske trobojnice, vendar je potrebno pri tem opozoriti na zamenjavo rdeče in modre barve v zaporedju. Predpostavljamo, da je razlog za zamenjavo sličnost s trobojnico nasprotnika v vojni, in sicer s trobojnico ruskega carstva in je bila zamenjava v zapisu namenska. »Dala mu je belega, [...] Dala mu je rdečega [...] Dala mu je plavega [modrega, op. a.] [...]« (Marolt, 1915, 7). Prva kitica te pesmi se pojavlja tudi na propagandni razglednici iz cikla *Vojska v slikah* (Marolt, 1915; MNSZS MO 23137, R 419).

Besedila objavljenih ljudskih pesmi so največkrat prilagojena trenutnim dogodkom. Ljudski pesmi je namreč inherentno, da se v okviru obstoječe metrične sheme besedilo lahko prilagaja in aktualizira, zato predstavlja arzenal oblik, ki so pripravljene za rabo v novih kontekstih. Predpostavljamo, da so začetni meseci vojne pri ljudeh obudili spomin na ljudske pesmi z vojaško tematiko, ki so jih v nadaljevanju vojne aktualizirali z nanašalnici na dogajanje na vzhodni fronti, kamor so bili poslani slovenski vojaki v sklopu avstro-ogrske vojske (Antoličič, 2017, 906–909; Hazemali, 2017, 175–179). Slednje je moč zaslediti v pesmi *N'coj je prav lep večer*, kjer je zabeležena zamenjava »marširajo gor na Francozovsko« z »marširajo tja gor na Rusovsko« (Kosi, 1915, 18). Izpostavljeno pa ni samo bojevanje proti Ruskemu imperiju na vzhodnem bojišču, ampak tudi proti Kraljevini Italiji, ki je stopila v vojno s tajnim Londonskim memorandumom maja 1915. Na podlagi tega se je odprlo na zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja novo bojišče, kamor je bila napotena večina slovenskih mož (Svoljšak & Antoličič, 2018). Sklepamo, da so takšne spremembe besedil nastale po maju leta 1915, torej po tem, ko je Italija stopila v vojno. V besedilih pesmi pogostokrat zasledimo poimenovanje Italijanov kot *Lahov*,¹¹ na primer v pesmi *Tam za laškim gričem* in *Solnce mi rajža*. V obravnavanih pesmih, ki so bile natisnjene v vojaških pesmaricah, lahko izpostavimo tematizacije boja, obrambe lastne domovine in zato lahko pesmi označimo za patriotične (Marolt, 1915). Vendar pa iz samih pesmi, objavljenih v pesmaricah iz prve polovice Velike vojne, ni razviden premik v vzponu slovenske narodne zavesti ali politični emancipaciji naroda.

RAZLIKE MED SLOVENSKEM PETJEM NA FRONTI IN V ZALEDJU

Na veliko soboto že pozno zvečer je prišlo povelje, da moramo nastopiti in sicer: Ogrī skupaj, Nemci skupaj in Slovenci zopet skupaj, nakar smo začeli peti velikonočne in nekatere narodne pesmi. Ker je

Slika 3: Anton Koželj, *Regiment po cesti gre*, razglednica (MNSZS, MO 23137, R 419, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije).

bil poveljnik Oger, so imeli Ogrī prednost in začeli prvi peti, potem Nemci in najzadnje Slovenci. Ko smo nehali, je rekel častniški namestnik: [...] »Nihče ne zna tako lepo peti, kakor Slovenci.« (Tedenske slike, 14. 6. 1916, 361–362)

Péta pesem je bila med vojaštvom, predvsem narodnostno mešanim avstro-ogrskim, v obdobju Velike vojne tisti element, ki je pripomogel tudi k izražanju narodne identifikacije. Ker je vojna zaostila odnose med narodi, je bila javna identifikacija še toliko bolj izpostavljeno dejanje. Obenem pa je bilo petje ljudskih pesmi v domačem jeziku na bojiščih Velike vojne tudi intimno dejanje vsakega posameznika. Bilo je moralna opora, hkrati pa tudi povezovalni člen med vojaštvom iste narodnosti. »Vse poje, ista pesem za vsakega, vsak čuti isto! Starec poje z mladcem,

¹¹ Lah: slabšalni izraz za pripadnika italijanske narodne skupnosti (Fran, 2023).

Dolenjec z Gorenjcem, bogati z revnim, [...] Vojna vse pobrati, kar rodil je beli dan. [...] Blagoslovljena bodi domača pesem, ki daješ poguma» (Slovenec, 11. 11. 1915, 2). Petje v istem jeziku je pripomoglo k premagovanju socialnih razlik ter je presegalo lokalno in deželno pripadnost ter privedlo k povezovanju v nacionalnem okviru. Kakšno potrebo po petju v slovenskem jeziku so čutili vojaki, priča odlomek iz časnika *Slovenski narod*:

Mirna, jasna noč se je razgledovala po brezkončni ravnini z milijoni bleščečih oči. Prepeli smo domala vse znane narodne pesmi. [...] V tem razpoloženju bi skoro pozabili, da stojimo v neposredni bližini sovražnika, da ni priletel [...] nekdo z novico, da so [...] pripravljeni na napad. [...] Komaj stopim iz njegovega zavetja, že me preseneti petje, [...] To vendar ne morejo biti naši? Ali pojo Rusi? – Poslušam. Ne, to je naša pesem. [...] Da, to so naši. Celo glasove poznam: moja večerna družba. K njim! [...] Ali sem mislil takrat na največjo nevarnost [...] Niti najmanj ne! Tako brezskrbno sem hodil [...] [lahko op. a.] bi se izprožil proti meni smrtonosni strel [...] Nobenih takih razmišljanj ni bilo takrat v meni. Samo da pridem do svoje trojice. [...] Dosegel sem jih. [...] Zdaj smo zapeli v kvartetu [...]. (Slovenski narod, 31. 7. 1915, 3)

Po analizi repertoarja pesmaric in seznamu fonografiranih pesmi je razvidno, da so najpogostejše peči pesmi z vojaško tematiko. Zaželeno so bile pesmi s primernimi besedili, ki niso smela biti vsebinsko sporna, saj jih je oblast nadzorovala. Številne pesmi so se nanašale na življenje vojakov in jih pogosto hrabrila. V pesmih je mnogokrat prisotno hrepenenje – po domovini, po starših in po ljubljenih osebah. S pomočjo pesmi so lahko izrazili svoje občutke, ki jih sicer niso mogli, niso smeli ali pa niso želeli javno izraziti. Dr. Leo Hajek, ki je fonografiral pesmi med narodi avstrijskega dela monarhije, je opazil razliko med petjem južnih Slovanov in avstrijskih vojakov (Bruckmüller-Schindler, 2015).

Medtem ko naši [avstrijski, op. M. K.] vojaki pojejo večinoma med marširanjem, nekatera ljudstva, kot na primer Južni Slovani, raje pojejo po opravljenem delu, med počitkom, [...] zato tam velikokrat naletimo na otožne pesmi, pogosto baladnega značaja (Klobčar, 2012, 38; cf. Murko, 1929, 45).

Prav ta ugotovitev dr. Hajeka o načinu petja slovenskih vojakov na bojiščih prve svetovne vojne je zelo pomembna, vendar velikokrat spregledana. Slovenci so ohranili navade od doma in so tudi na frontah velikokrat zapeli ob koncu dneva, ko so se razmere na bojiščih umirile. Na Slovenskem je ohranjenih le malo delovnih pesmi, pa tudi petje ob delu je povezano predvsem s fizično

manj napornimi deli. Zato predpostavljamo, da je tudi na bojiščih ob večerih zazvenela otožna slovenska pesem, s katero so se lahko vojaki v spominu vrnili k svojim domačim, ljubljenim (Klobčar, 2012). Ob razmeroma mirnem vzdušju so lahko zapeli večglasno, kar je bilo prav tako značilno za njihovo petje doma. Na podlagi tega so bili Slovenci pozneje stereotipno označeni za bojazljive in premalo junaške, kar naj bi odražalo prepevanje otožnih pesmi. Vendar pa so bili slovenski vojaki zvesti monarhiji in so se častno borili, po letu 1915 pa so se borili tudi neposredno za slovensko ozemlje. Slovenski narod je v monarhiji še zmeraj videl najboljšo možnost za narodni obstoj, čeprav se je ta miselnost ob koncu vojne spremenila (Griesser-Pečar, 2019; Klobčar, 2012).

Pesmi so kasneje živele tudi po vrnitvi z bojišč, najpogostejše v gostilniškem ozračju in ob vasovanju, kjer so se zbirali in družili moške in fantje. Pri tem so se tipi pesmi razlikovali, saj so pri druženju mož v gostilnah prevladovali pesmi z junaško in patriotsko vsebino. Slednje so običajno izražale kolektivni spomin na služenje vojaškega roka in udeležbe v vojni. Ob vasovanjih pa so prevladovali pesmi, ki so imele sporočilnost slovesa. Ta tip pesmi se je ohranil tudi po tem, ko je sama sporočilnost odhoda na vojsko, slovesa in s tem dvoma vrnitve, izginila in je bilo stanje nastanka tega tipa pesmi le še bled spomin (Klobčar, 2012).

SKLEP

Velika vojna med letoma 1914 in 1918 je bila pomembna prelomnica, ki je zaznamovala zgodovino dvajsetega stoletja, pri čemer seveda Slovenci v okviru Avstro-Ogrske monarhije niso bili izvzeti. Emancipacijske težnje, ki so jih Slovenci oblikovali že pred izbruhom vojne in so tekom nje eskalirale, so povzročile zavedanje o pomembnosti krepitve in izražanju lastne, narodne identitete. Slednje je bilo med množico na nek način pogojeno tudi s prepevanje ljudskih pesmi, ki so izražale narodno kulturo, v tem primeru narodno kulturo Slovencev. V obdobju Velike vojne so pevci ponovno začeli prepevati že skoraj pozabljene ljudske pesmi z vojaško tematiko, ki so jih kontestualizirali v skladu z novimi okoliščinami in z dogodki. Da je slovenska ljudska vojaška pesem dejansko bila izvajana med Slovenci na bojiščih, pričajo zapuščine fotografij, priložnostnih dokumentov (razglednice in pesmarice) in predvsem zvočni posnetki slovenskih ljudskih pesmi iz tega obdobja. O obdobju prve svetovne vojne na Slovenskem pričajo številni zgodovinski viri. Kot poseben vir lahko do neke mere razumemo tudi slovensko ljudsko pesem, ki je tedaj živela med narodom, predvsem med tistimi, ki so bili aktivno vključeni v vojno dogajanje na bojiščih. Iz teh pesmi lahko razberemo tako intimno doživljanje posameznikov kot tudi izražanje kolektivne zavesti.

SLOVENIAN FOLK SONG AS AN ELEMENT OF NATIONAL IDENTIFICATION OF SLOVENES DURING THE FIRST WORLD WAR

Petra GRABROVEC

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: petra.grabrovec@scnr.si

Marjeta PISK

Institute of Ethnomusicology, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: marjeta.pisk@zrc-sazu.si

Darko FRIS

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si,

SUMMARY

Based on collections of Slovenian folk songs published during the First World War, this paper presents Slovenian folk songs as an element of national identification during the Great War. The war period between 1914 and 1918 marked the beginning of the intense emancipation in Slovenian history, which was also reflected in the cultural sphere. At the beginning of the war, old military folk songs were revived in Slovenia, which easily identified with the events of the time and provided emotional and, above all, moral support for the mobilised Slovenian men. On the basis of an analysis of the lyrics of selected songs, are presented the elements of national identification, in which are also recognised their broader socio-cultural meaning. The liveliness of the songs among Slovenian soldiers at that time is sketched on the basis of analyses of photographs, records, occasional documents and unique sound recordings. The paper highlights the importance of Slovenian folk songs as a historical source in which intimate emotions of individuals can be recognised, as well as the collective memory and identifications of the larger community – the nation.

Keywords: Great War, National consciousness, Folk song, National identification

VIRI IN LITERATURA

- Antoličič, Gregor (2017):** Avstro-ogrška vojska v senci vstopa Italije v prvo svetovno vojno. *Acta Histriae* 25, 4, 899–918.
- Antoličič, Gregor (2021):** Od Olimpa do smetišča zgodovine in nazaj – slovenski pogledi na cesarja Franca Jožefa do konca prve svetovne vojne do razpada Jugoslavije. *Acta Histriae*, 29, 1, 91–110.
- Antoličič, Gregor (2022):** Anton Korošec in habsburška dinastija. *Studia Historica Slovenica*, 22, 1, 101–130.
- Bagarič, Alenka (2017):** Glasbena topografija prve svetovne vojne na Slovenskem. *Muzikološki zbornik*, 53, 2, 23–49.
- Becker, Tobias (2022):** History and Nostalgia: Historicizing a Multifaceted Emotion. V: Hviid Jacobsen, Michael (ur.): *Intimations of Nostalgia. Multidisciplinary Explorations of an Enduring Emotion*. Cambridge, Cambridge University Press, 52–69.
- Bruckmüller-Schindler, Magdalena (2015):** Die Musik im Ersten Weltkrieg zwischen Propaganda, Unterhaltung, Völkerverständigung, Nationalismus und Ablenkung. *Zgodovinski časopis*, 69, 1/2, 124–160.
- Cigoj Krstulović, Nataša (2007):** »Glasba za rabo« kot družbenozgodovinski pojav v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem. *De musica disserenda*, III, 1, 65–76.
- Cochrane, Tom, Fantini, Bernardino & Klaus R. Scherer (ur.) (2013):** The Emotional Power of Music: Multidisciplinary Perspectives on Musical Arousal, Expression, and Social Control. Oxford, Oxford University Press.
- Čeh Steger, Jožica (2020):** Oton Župančič in začetki južnoslovanske tvorbe. *Studia Historica Slovenica*, 20, 1, 227–252.
- Dziemidok, Bohdan (2002):** Umetnost, kulturna narodna identiteta in globalizacija. *Filozofski vestnik*, 23, 3, 135–145.
- Edinost.** Trst, Edinost, 1876–1928.
- Ferjančič, Fran (1915):** Narodne vojaške. Ljubljana, Katoliška bukvarna.
- Fikfak, Jurij (2006):** Gregor Krek in začetki znanstvenega raziskovanja kulture drugega. *Traditiones*, 35, 2, 141–154.
- Fran (2023):** Lah. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=lah> (zadnji dostop: 2023-01-08).
- Gaspari, Maksim (1915a):** Tam za laškim gričem. <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/boj-se-je-pricel.html> (zadnji dostop: 2021-12-30).
- Gaspari, Maksim (1915b):** Eno mašo bom plačala. <https://www.kamra.si/mm-elementi/item/propagandna-razglednica-iz-ciklusa-vojska-v-slikah-2.html> (zadnji dostop: 2021-12-30).
- GNI (2010):** Regiment po cesti gre [zvočni posnetek]: izbor zvočnega gradiva iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Golež Kaučič, Marjetka (2013):** »Fantje se zbirajo...«: Vojna in vojaki v slovenski ljudski pesmi. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Grdina, Igor (2005):** Slovenci v vrtincu Velike vojne. V: Vodopivec, Peter & Katja Kleindienst (ur.): *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana, Slovenska matica, 35–47.
- Griesser-Pečar, Tamara (2019):** Slovensko slovo od Habsburžanov. *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 301–331.
- Griesser-Pečar, Tamara (2020):** Prvo povojno leto v Evropi in svetu. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 335–358.
- Grum, Martin (2013):** Andrejka pl. Livnogradski, Jernej. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi129586/> (zadnji dostop: 2023-01-08).
- Hall, Stuart & Paul du Guy (ur.) (2002 [1996]):** Questions of Cultural Identity. London – Thousand Oaks – New Delhi, Sage Publications.
- Hazemali, David (2017):** The Battle of Galicia: The Disintegration of the Austro-Hungarian Land Forces on the Eastern Front in the First World War, With Special Emphasis on the Role of the Graz's III Corps and Slovenian Soldiers. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 161–196.
- Hobsbawm, Eric J. (1997):** Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge – New York – Melbourne, Cambridge University Press.
- Jenuš, Gregor (2015):** Slovenci in velika vojna (1914–1918): Slovenska razdvojenost med zvestobo cesarju in željo po avtonomiji. *Studia Historica Slovenica*, 15, 2, 301–319.
- Jezernik, Božidar (2008):** »Svoji k svojim!« Politične in družbene dimenzije slovenskega narodnega vprašanja. *Etnolog*, 18, 65–74.
- Jezernik, Božidar (2013):** Nacionalizacija preteklosti. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Klobčar, Marija (2012):** Prva svetovna vojna in slovenske ljudske vojaške pesmi. V: Godina Golja, Maja (ur.): *Vojne na Slovenskem: Pričevanja, spomini, podobe*. Ljubljana – Petanjci. Založba ZRC, ZRC SAZU, 27–46.
- Kosi, Anton (1906):** Opombe k pesemski zbirki »Šopek šolskih pesmi«. S posebnim ozirom na narodne in v narodnem duhu zložene napeve. Središče na Štajerskem, samozaložba.
- Kosi, Anton (1915):** Vojaške narodne pesmi za šolo in dom. Ljubljana, Katoliška bukvarna.
- Krmelj, Vesna, Lazarini, Franci, Svolfšak, Petra & Barbara Vodopivec (2020):** Vojna in moč podobe: Vizualna propaganda in cenzura na Slovenskem v času prve svetovne vojne. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kumer, Zmaga (1996):** Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

- Lisac, Ljubomir Andrej (2013):** Ferjančič, Fran. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi187038/> (zadnji dostop: 2023-01-08).
- Luthar, Oto (2000):** O žalosti niti besede. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Marolt, Fran (1915):** Slovenske vojaške narodne pesmi. Ljubljana, samozaložba.
- Mrak, Anja (2022):** Valuable Ancient Remnants and Superstitious Foolishness: Religiosity, Nationalism, and Enchantment in Slovenian Folklore of the 19th Century. *Acta Histriae*, 30, 3, 681–708.
- MNSZS – Muzej novejši in sodobne zgodovine (MNSZS), Fototeka: Fotografija 27. pehotni polk na Marmoladi.**
- MNSZS MO 23137, R 419 – Muzej novejši in sodobne zgodovine (MNSZS), Anton Koželj, Regiment po cesti gre..., razglednica, VIII., Skupina vojska v slikah št. 95.**
- Mozetič, Karl (1915):** Dnevnik. <https://www.kamra.si/mm-elementi/dnevnik-karla-mozetica/> (zadnji dostop: 2023-01-10).
- Murko, Matija (1929):** Velika zbirka slovenski narodnih pesmi z melodijami. Ljubljana, Etnografski muzej.
- Nečak, Dušan & Božo Repe (2005):** Prelom: 1914–1918: Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni. Ljubljana, Sophia.
- Nečak, Dušan (1997):** Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas. V: Nečak, Dušan (ur.): Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 19–24.
- PAM, SI PAM 1807 – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Zbirka lepakov, letakov in plakatov, 1790–2013 (SI PAM 1807).**
- Perovšek, Jurij (2005a):** Usodni germanizacijski pritiski. V: Fischer, Jasna & Žarko Lazarevič (ur.): Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 157–158.
- Perovšek, Jurij (2005b):** Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje. V: Fischer, Jasna & Žarko Lazarevič (ur.): Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 158–162.
- Perovšek, Jurij (2021):** Liberalci in Anton Korošec v letih 1918–1940. *Acta Histriae*, 29, 4, 1015–1044.
- Pisk, Marjeta (2013):** Ponovno o oblikovanju in razvoju glasbene folkloristike. *Traditiones*, 42, 1, 109–123.
- Pisk, Marjeta (2018):** Vi čuvarji ste obmejni: Pesemska ustvarjalnost Goriških brd v procesih nacionalizacije kulture. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pisk, Marjeta (2020):** Language Switching in (Folk) Songs along the Slovenian-Italian Border. *Tautosakos darbai=Folklore studies*, 60, 79–93.
- Pisk, Marjeta (2022):** Un bel moretto: Linguistic Interweavings in Songs From the Primorska Region. *Traditiones*, 51, 2, 55–69.
- Pleterski, Janko (1968):** Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje. *Zgodovinski časopis*, 22, 3–4, 169–184.
- Pleterski, Janko (1970):** Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis*, 24, 3–4, 177–189.
- Pleterski, Janko (1971):** Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana, Slovenska matica.
- PMPO, NS 607 – Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož (PMPO), Fotografija: Odhod vojakov iz Ptuja na bojišča prve svetovne vojne (NS 607).**
- Rahten, Andrej (2002):** Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje. V: Vodopivec Peter (ur.): Slovenci v Evropi: O nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 43–54.
- Rahten, Andrej (2014):** Prestolonaslednikova smrt: Po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Rahten, Andrej (2017):** Slovenska politika od sarajevskega atentata do vstopa Italije v vojno. *Acta Histriae*, 25, 4, 977–992.
- Rogelj Škafar, Bojana (2011):** Upodobljene sledi narodne identitete: zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebena v Slovenskem etnografskem muzeju. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Schutte, Charla & John Visagie (2012):** “Lieder sind Brüder der Revolution”: An Ideology – critical Approach to the Use of Song as Vehicle for Propaganda. *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, 43, 1, 107–138.
- Sedmak, Mateja & Maja Zadel (2015):** (Mešane) Kulturne identitete: konstrukcija in dekonstrukcija. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 25, 1, 155–170.
- Slavec Gradišnik, Ingrid (2010):** Slovenian Folk Culture: Between Academic Knowledge and Public Display. *Journal of folklore research*, 47, 1/2, 123–151.
- Slovenec.** Ljubljana, Slovenec, 1873–1945.
- Slovenski gospodar.** Maribor, Slovenski gospodar, 1867–1941.
- Slovenski narod.** Maribor, Slovenski narod, 1868–1943.
- Svoljšak, Petra & Gregor Antoličič (2018):** Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Svoljšak, Petra (2009):** Velika vojna in Slovenci. *Studia Historica Slovenica*, 9, 2/3, 297–316.
- Šlebing, Janko (2013a):** Kosi, Anton. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi292873/> (zadnji dostop: 2023-01-08).
- Šlebing, Janko (2013b):** Marolt, Fran. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi350423/> (zadnji dostop: 2023-01-08).

Šorn, Mojca (2020): Spremembe v medčloveških odnosih v obdobju pomanjkanja in lakote (Ljubljana: 1914–1918). *Studia Historica Slovenica*, 20, 3, 713–734.

Štih, Peter, Simoniti, Vasko & Peter Vodopivec (2016): Slovenska zgodovina: Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. Ljubljana, Modrijan.

Štuhec, Miran (2020): Kulturnopolitične in jezikovnopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne. *Studia Historica Slovenica*, 20, 1, 205–226.

Tratnik, Polona (2021): Vloga popularne kulture in oglaševanja v kulturi spominjanja: grajenje jugoslovanske nacije in zamišljanje slovenske države. *Acta Histriae*, 29, 1, 159–190.

Tratnik, Polona (2022): The Pre-Enlightenment Formation of the Emerging Modern Scientific Episteme and Building Community from Mythical Discourse. *Acta Histriae*, 30, 4, 1215–1232.

UKM, inv. 3h–9 – Zbirka drobnih tiskov domoznanskega oddelka Univerzitetne knjižnice Maribor, Maksim Gaspari, Razglednica Lepa si pomlad zelena (inv. 3h–9).

Vidmar Horvat, Ksenja (2021): Imperialne matere in slovenska nacionalna identiteta. *Acta Histriae*, 29, 2, 389–406.

Vodušek, Valens (1973): Slovenska ljudska glasba v stiku s sosednjimi kulturami. V: Kumer, Zmaga (ur.): Rad 18. Kongresa saveza folkorista Jugoslavije, Bovec 1971. Ljubljana, 126–130.

von Andrejka, Rudolf (1916): Slovenische Kriegs – und Soldatenlieder. Ljubljana, Katoliška bukvarna.

Vreg, France (2000): Politično komuniciranje in prepričevanje. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Welch, David (2015): Opening Pandora's Box: Propaganda, Power and Persuasion. V: Welch, David (ur.): Propaganda, Power and Persuasion from World War I to Wikileaks. London – New York, I. B. Tauris & Co Ltd.